

FATMA ÂLİYE HANIM

(1862-1936)

İlk Türk kadın romancı ve yazar.

İstanbul'da doğdu. Son devir Osmanlı devlet adamlarından hukukçu ve tarihçi Ahmed Cevdet Paşa ile Adviye Râbia Hanım'ın kızıdır. Çağdaşlarından farklı olarak birçok özel hocadan ders aldı, Fransızca öğrendi ve iyi bir eğitim gördü. Babasının resmî görevleri dolayısıyla Halep, Yanya, Şam ve Beyrut vilâyetlerinde bulundu. 1878'de II. Abdülhamid'in yâverlerinden Kolağası Fâik Bey'le evlendi.

Fatma Âliye bir taraftan çocuklarını yetiştirirken diğer taraftan yazı hayatına girdi. İlk olarak "Bir Kadın" takma adıyla George Ohnet'in *Volonté* romanını *Merâm* adıyla Fransızca'dan Türkçe'ye çevirdi. *Serve*'te (31 Kânunusânî 1305/12 Şubat 1890) ve *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde (5 Receb 1307/25 Şubat 1890) bu tercüme hakkında bazı yazıların çıkması sebebiyle edebî muhitler yanında kısa sürede geniş kitlelerin de ilgisini çekti. Tercümeyi yapanın bir kadın olması dolayısıyla *Merâm* kısa zamanda meşhur oldu; Fatma Âliye Hanım da *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde aynı takma adla kadınlarla ilgili yazılar yazmaya başladı. Bir ara "Müterci-me-i Merâm, Âliye" ismini kullanan yazar daha sonra *Tercümân-ı Hakikat*'te yayımlanan "Sûrat: Eiler'in Prensesi Yirmi Birinci Mektubu" başlıklı yazısında Fatma Âliye imzasını kullanarak yayın dünyasında gerçek kimliğini açığa vurdu (23 Safer 1308/8 Ekim 1890).

Çocukluğundan itibaren birçok kişiden özel ders alan Fatma Âliye Hanım'ın hayatında önemli bir yer tutan iki hocası olmuştur. Bunlardan biri babası Ahmed Cevdet Paşa, diğeri ise Ahmed Midhat

Efendi'dir. Eserlerini okuyarak Ahmed Midhat Efendi'yi tanıyan Fatma Âliye bir müddet sonra onunla mektuplaşmaya başladı. Bu mektuplaşma bir taraftan Fatma Âliye'nin yetişmesinde faydalı olduğu gibi diğer taraftan da Ahmed Midhat Efendi'nin *Fatma Âliye Hanım yahud Bir Muharrir-i Osmâniyye'nin Neş'eti* (İstanbul 1311) adlı eseriyle Osmanlı toplumunda bir kadın yazarın hayatını anlatan ilk monografiyi yazmasına sebep olmuştur.

Tercüme çalışmaları yanında telif eserler de veren Fatma Âliye ilk olarak Ahmed Midhat Efendi ile birlikte *Hayal ve Hakikat* adlı romanı kaleme aldı. Arından yabancılara müslüman Osmanlı aile hayatına dair doğru bilgiler vermek maksadıyla, bizzat görüştüğü kişilerle yaptığı konuşmaların hâtıralarına dayanan *Nisvân-ı İslâm* adlı eserini yazdı.

Aynı zamanda devrin çeşitli sosyal faaliyetleri içinde yer alan Fatma Âliye, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda şehid olanlarla gazilerin ailelerine yardım amacıyla Cem'iyet-i İmdâdiyye derneğini kurarak bir yardım kampanyası başlattığından II. Abdülhamid tarafından bir beratla takdir edildi. Ayrıca Hilâliahmer Cemiyeti'nin de ilk kadın mensubu olarak Trablusgarp ve Balkan Savaşı şehidlerinin aileleriyle savaş mâlûllerine yardım toplaması çalışmalarında gösterdiği başarı dolayısıyla Hilâliahmer Cemiyeti tarafından bir madalya ile ödüllendirildi.

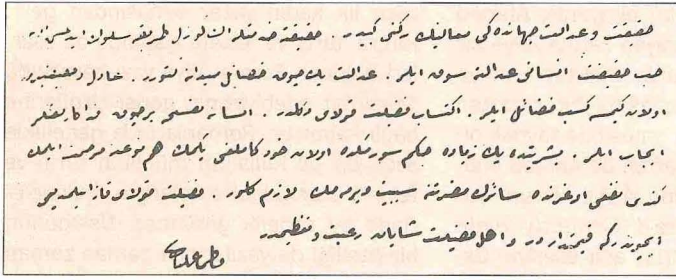
Fatma Âliye Hanım sağlığının bozulması sebebiyle 1924 yılından itibaren yavaş yavaş yazı yazmayı bırakmakla beraber hayatının son günlerine kadar sanat ve edebiyat çalışmalarını takip etti. Notre Dame de Sion mezunu, küçük kızı Zübeyde İsmet hanımın ailesinden ayrılarak katolik rahibesi olmasıyla sonuçlanan maceranın ve bu konu etrafında devrin gazetelerine akseden haberlerin kendisini şiddetle sarstığı, yayımlanan mektuplarından anlaşılan Fatma Âliye Hanım, bu acıyla İstanbul'da vefat etti ve Feriköy Mezarlığı'na defnedildi.

Türk edebiyatında yazdıklarından çok yaptıklarıyla kendine belli bir yer edinen Fatma Âliye Hanım'ın yazdıklarının büyük bir edebî değeri olduğunu söylemek mümkün değildir. Onun asıl önemi Türk edebiyatında tercüme yapan, roman yazan, sosyal faaliyetlere katılan ve hakkında müstakil bir monografi ya-

zılan ilk kadın yazar olmasından gelir. Hâtıra, tarih ve felsefe alanında da eserleri bulunan Fatma Âliye yazı hayatında Tanzimat edebiyatının genel çizgilerine bağlı kalmıştır. Romanlarında genellikle sade bir dil kullanan müellifin tarih ve felsefe alanındaki eserleriyle makalelerinde bu sadelik görülmez. Üslûbunun bir özelliği de yazılarında zaman zaman Fransızca kelimelere yer vermesidir. Romanlarında daha çok Osmanlı aile hayatını bir kadının bakış açısıyla zarif ve duygulu bir biçimde yansıtmaya çalışır. Bunu yaparken ideal tipler yanında normal ve zayıf erkek, kadın, anne tipleri de yer verir. İnanılmaz rastlantılar sonucu gelişen olaylara karşılık romanın kişilerini gerçekçi bir yaklaşımla anlattığı söylenebilir. İlk romanlarındaki duygusallığın yerini giderek gerçekçilik almıştır. Ahmed Midhat Efendi'nin etkisiyle olaylar karşısında gözlemci olarak kalmaktan ziyade zaman zaman kendisi de kişiler arasına girer, problemlere çözümler bulmaya ve roman kişilerine yol göstermeye çalışır. Yine Ahmed Midhat Efendi gibi bazan olayların akışını durdurur, açıklamalar yapar ve olay hakkında bilgi verir. Ayrıca Tanzimat dönemi için yenilik sayılan mektup tarzında roman yazma Fatma Âliye Hanım'ın bir diğer özelliğidir. Romanlarında olduğu gibi diğer makale ve yazılarında da kadın ve aile konularını ele alan yazar, İslâmiyet'in insana vermiş olduğu değerden hareketle Allah'a ve topluma karşı görevlerinde kadınıla erkeğin eşit sorumluluk ve hak sahibi oldukları gerçeği üzerinde durur. Bu arada genç kızların ve kadınların eğitilmesinin faydalarını da vurgular. Fatma Âliye ne yalnız Batı kültüründen ne de yalnız Doğu kültüründen yana görünmüştür. Ancak İslâmiyet'i samimiyetle benimsemiş, o yıllarda üzerinde çok durulan İslâm dininin ilmi gelişmeye engel olduğu iddiasının aksini savunmuştur. Ona göre insanı medeniyete ulaştıran en emin yol Doğu'nun mânevî değerlerini koruyarak Batı'nın tekniğinden faydalanmaktır.

Eserleri. Fatma Âliye Hanım'ın başlıca eserleri şunlardır: 1. *Merâm* (İstanbul 1307). George Ohnet'in *Volonté* adlı romanının tercümesidir. 2. *Hayal ve Hakikat* (İstanbul 1309). Önce *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilen bu romanı "Bir Kadın" takma adıyla ve Ahmed Midhat'la birlikte yazmıştır. 3. *Muhâdarât* (İstanbul 1309). Yazarın Fatma

Fatma
Âliye
Hanım

Fatma
Âliye Hanım'ın
el yazısı
ve imzası
(A. Uçman
arşivi)

Âliye imzasını kullandığı ilk romanıdır. Eserde XIX. yüzyıl sonu Osmanlı toplumdaki varlıklı aile hayatı ayrıntılı bir biçimde ele alınıp işlenmiştir. Ana tema ise baskı ile yapılan evliliğin mutsuzlukla sonuçlandığı gerçeğidir. 4. *Nisvân-ı İslâm* (İstanbul 1309). 1891 yılında *Ter-cümân-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edildikten sonra kitap haline getirilen bu eser, Fatma Âliye Hanım'ın Türk ailesi ve özellikle harem hayatı hakkında bilgi edinmek isteyen Batılı bazı kadınlarla yaptığı çok evlilik, câriyelik ve örtünme konuları üzerindeki görüşmelerinden doğmuştur. Bu hayatın Osmanlı kimliğinin bir parçası olduğuna dair görüşlerin yer aldığı *Nisvân-ı İslâm*, Gülnar adını alan Rus şarkiyatçısı Olga de Labedeff tarafından *Les Femmes musulmanes* (Paris, ts.), Nazime Roukié tarafından da *Les Musulmanes contemporaines* (Paris 1894) adıyla Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Bu eseriyle Chicago Kitap Sergisi'nde dikkati çeken Fatma Âliye Hanım'a bir de ödül verilmiştir (BA, Yıldız Tasnifi, Ks. 18, Zrf. nr. 93, Kar. nr. 38, Evr. nr. 553/612). Bunun hemen ardından eser *Ta'ribü nisâ'i'l-müslimîn* adıyla Arapça'ya da çevrilmiştir (Beyrut 1309). *Nisvân-ı İslâm*'ın ayrıca Amerika'da İngilizce'ye tercüme edildiğini yazarın kendisi söylemektedir (bk. Kızıltan — Gençtürk, s. 27). 5. *Re'fet* (İstanbul 1314). Konusunu gerçek hayattan alan bu eserde yakınlarının haksızlığına uğrayan yetim bir kızın öğretmen olmak için annesiyle birlikte verdiği mücadele anlatılır. 6. *Üdi* (İstanbul 1315). Bir kadının çalışarak namusuyla hayatını kazanabileceği fikrini işleyen bir romandır. Eser Gustave Séon tarafından *Oudi la joueuse de Luth* adıyla Fransızca'ya tercüme edilmiştir (İstanbul 1900). 7. *Levâ-yih-i Hayât* (İstanbul 1315). On mektuptan meydana gelen bu roman, romanın kahramanı beş kadının evlilikleriyle ilgili olarak birbirlerine yazdıkları mektuplardan oluşmaktadır. 8. *Taaddüd-i Zevcât'a Zeyl* (İstanbul 1316). Mahmud Esad Efendi'nin *Ma'lûmat* gazetesinde "Taaddüd-i

Zevcât" adıyla yayımlanan çok evlilik lehindeki yazısına ek niteliğinde olan bu makale "Taaddüd-i Zevcât" ile birlikte yayımlanmıştır. 9. *Terâcîm-i Ahvâl-i Felâsife* (İstanbul 1317). Müellif bu eserinde felsefenin önemi üzerinde durarak bu ilimle uğraşanların haksız yere dinsizlikle suçlandığını belirtmekte, bazı Yunan ve İslâm düşünürlerinin hayat hikâyelerini anlatmaktadır. 10. *Tedkik-i Ecsâm* (İstanbul 1317). Bu eserde değişik felsefe akımlarına göre madde kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Türkçe'de felsefe konularında ilk defa bir kadın tarafından kaleme alınmış eser olma özelliği taşıyan ve *Hanım-lara Mahsus Gazete*'de tefrika edildikten sonra ayrıca basılan bu iki kitap yazarına ilmi muhitlerde önemli bir mevki kazandırmıştır. 11. *Enûn* (İstanbul 1328). Fatma Âliye'nin bu son romanı, hem konu hem de kalabalık kahraman kadrosuyla *Muhâdarât*'a benzemektedir. 12. *Târîh-i Osmâniyye'nin Bir Devre-i Mühimmesi-Kosova Zaferi ve Ankara Hezîmeti* (İstanbul 1331). Müellifin tarihî konuları ele aldığı tek eseridir. 13. *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* (İstanbul 1332). Yazar, babasının hayatı hakkında birinci elden kaynak niteliğinde olan bu eserinde, onun doğumundan başlayarak çocukluğunu, eğitim ve gençlik dönemlerini, katıldığı sanat - edebiyat toplantılarını ve 1272 (1855-56) yıllarına kadar geçen siyasî olayları anlatmaktadır. Kitapta Cevdet Paşa'nın hayatının son kırk yılındaki olaylar yer almadığından eserin bitirilememiş olduğu kabul edilmektedir (yazarın diğer eserleri ve yazılarının tam listesi için bk. Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım*, s. 33-37).

Fatma Âliye Hanım'ın Ahmed Midhat Efendi'ye yazdığı mektupların büyük bir kısmı *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde, kadınlarla ilgili yazıları ise *Hanım-lara Mahsus Gazete*, *Mehâsin*, *Ümmet* ve *İnkılâb* adlı kadın dergilerinde yayımlanmıştır (Fatma Âliye'nin devrin kadın dergilerinde yayımlanan yazıları için bk. *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli*

Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası, İndeks). Yaşadığı dönemin kadın yazar ve şairlerinden Nigâr Hanım, Makbule Le-man, Fahrünnisâ Hanım ile aynı çevrelerde bulunan yazar, Muallim Nâci gibi o yılların önde gelen edebiyatçılarıyla da çeşitli konularda yazışmalarda bulunmuştur. Fatma Âliye Hanım'ın özel evrakı arasında rastlanan yayımlanmamış şiirlerinde çeşitli toplumsal konular yanında sevgi, vatan ve fedakârlık temaları işlediği görülür (bk. Kızıltan — Gençtürk, s. 38-40, 42).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Yıldız Tasnifi, Ks. 18, Zrf. 93, Kar. 38, Evr. 553/540, 547, 612, 615; Ks. 31, Zrf. 27, Kar. 79, Evr. 27/5; Ahmed Midhat, *Fatma Âliye Hanım yahud Bir Muharrire-i Osmâniyye'nin Neş'eti*, İstanbul 1311; a.mlf., "Mütercime-i Merâm: Bir Edibe", *Tercümân-ı Hakikat*, İstanbul 5 Receb 1307, s. 3; a.mlf., "Kârîn-ı Kîrâma: Fatma Âliye", *Muhâdarât*, İstanbul 1309, s. 1-15; Mübahat S. Kütükoğlu, "Cevdet Paşa ve Âile İçî Münâsebetleri", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri* (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler, İstanbul 1986, s. 199-222; *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*, İstanbul 1992, bk. İndeks; H. Emel Aşa, *İlk Türk Kadın Romancısı Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Eserleri, Fikirleri* (doktora tezi, 1993), İÜ Edebiyat Fakültesi; Mübeccel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım-Yaşamı, Sanatı, Yapıtları ve Nisvân-ı İslâm*, İstanbul 1993; a.mlf., "Türk Kadın Hakları Mücadele Tarihinde Fatma Aliye Hanım'ın Yeri", *Kuram-Kitap I*, İstanbul 1993, s. 83-93; a.mlf., "Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım", *TÜBA Fahir İz Armağanı I*, XIV (1990), s. 283-323; a.mlf., "Gizemli Bir Öykünün Peşinde", *Toplumsal Tarih*, III/16, İstanbul 1995, s. 13-21; a.mlf. — Tülây Gençtürk, *Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Katalogu - I*, İstanbul 1993; Mahmud Zeki, "İsmetli Fatma Aliye Hanım Hazretleri", *Hanım-lara Mahsus Gazete*, 23 Mart 1316, s. 3; Ercüment Ekrem Talu, "Fatma Aliye", *Son Posta*, 15 Temmuz 1936; Bedia Ermat, "İlk Türk Kadın Yazarı Fatma Aliye Hanım'ın Hayat Hikâyesi", *Hayat Mecmuası*, sy. 1, Mayıs 1977; Behçet Necatigil, "40. Ölüm Yıldönümünde, 1892'de Çıkan Muhâdarât'ı Batı'da da Tanınan İlk Kadın Romancımız: Fatma Aliye Hanım", *Milliyet Sanat Dergisi*, sy. 240, İstanbul 13 Temmuz 1977; İnci Enginün, "Fatma Âliye Hanım", *TDEA*, III, 166-167.

H. EMEL AŞA

FATMA SULTAN CAMİİ

İstanbul Bâbü'lî'de
XVIII. yüzyılda yaptırılan cami.

İstanbul'da Eminönü semtinde şimdiki Vilâyet (eski Bâbü'lî) binasının karşısında inşa edilen Fatma Sultan Camii'n-den bugüne hiçbir iz kalmamıştır. Cami,